

Якість і доступність освіти

Цілоком обґрунтовано в доповіді аналіз якості і доступності освіти починається з дошкілля. Спробуємо долучити до цього аналізу деякі проблеми, що стосуються освіти в цілому.

При визначенні доступності якості освіти не можна обійти поняття цілісності та фундаментальності знань учнів. Незрозумілі знання не можуть бути доступними, а ніяке розуміння не досягається інакше, як через включення нових знань в цілісність. Ознакою ж цілісності знань є підлягання всіх елементів, що її складають, загальним закономірностям. Тобто для встановлення цілісності знань необхідно виділяти серед них найбільш загальні, фундаментальні закономірності і на їх основі встановлювати цілісність — створювати умови для розуміння учнями знань. А оскільки розуміння є природним станом буття людини (Гадамер, Хайдеггер) і фундаменталізація освіти (за меморандумом ЮНЕСКО, 1994) є умовою національної безпеки, то якісна і доступна, тобто цілісна і фундаментальна освіта є необхідною умовою здоров'я суспільства і майбутнього держави (тут і далі вислови з тез доповіді).

Саме розв'язання цієї проблеми і викликаний перехід від вузько-предметного формування змісту освіти до галузевого майже у всіх країнах світу, курси нових програм, підручників у вітчизняній освіті. Ці процеси спрямовані на формування цілісності знань, цілісності свідомості, зміцнення психічного і тілесного здоров'я дітей.

Перехід на галузевий підхід до формування змісту освіти і викладання знань має покласти край вузькопредметному урокодаванню, яким майже на 70 років чиясь уміла рука заклала у відтворення покоління народу еталон особливого типу людини з глибоко розчленованою, усунутою від реальної дійсності психікою, пасивної в соціальному плані, не фаршированою відриваними від життєвого світу дитини формальними знаннями. Десятькі сотні тисяч «основних» понять мають засвоїти учні «глибоко», «всесторонньо». Для чого? Що робиться у свідомості дитини з ними? Наскільки вони необхідні у житті? Зв'язок цих знань у свідомості дитини ніяк не контролюється і не коригується. А між тим цілісність знань про світ, образ світу є вихідним пунктом і результатом всякого пізнавального процесу. Створення образу світу є базовою потребою людини, бо саме образ світу визначає її поведінку і систему цінностей, здатність сприймати і розуміти нові знання про світ.

У вітчизняному базовому навчальному плані і стандарти освіти сім освітніх галузей. Число «сім» не нове в освіті. Сім вільних мистецтв було в українській школі К. Острожського, в ієзуїтських школах. Сім освітніх галузей у навчальних планах багатьох країн. Згідно психологічного закону Дж. Міллера 7 ± 2 — це та кількість одиниць інформації, яку людина може тримати в свідомості, утворюючи з них цілісність, щоб зрозуміти цю інформацію. Ця можливість (утворювати з елементів знань цілісність, щоб зрозуміти отримані знання) має бути забезпечена дітям у навчальному процесі. Розуміння і засвоєння знань, створення з них образу світу — основна діяльність молодого розуму. Проте саме цього дітям і не дано. В 11-річній школі було 20 предметів, у 12-річній — їх 23! Тобто перехід до формування змісту освіти за галузевим принципом фактично не торкнувся типових навчальних планів і, відповідно, програм та підручників. Сегментованість свідомості має збільшитися з огляду на те, що в початковій школі і в 5-7 класах збільшилася кількість одногодинних предметів. Вік до 12-14 років — це вік формування фундаментальних структур мислення і цілісного сприйняття дитиною світу. Німецький психолог Г. Еббінгауз вже давно довів, що одногодинні предмети можуть бути вилучені з навчального плану без всякої шкоди для розвитку свідомості дитини. Шкода від вузькопредметного урокодавання посилиться ще і через те, що в першій класі прийшли шестирічки, яким пропо-

нується три одногодинні предмети. Серед них такі відповідальні за формування образу світу як Я і Україна, (довкілля або навколишній світ) праця та малювання.

Сегментація цілісного плану свідомості особистості особливо небезпечна в початковій школі. Дітям цього віку властиві егоїзм та егоцентризм, нездатність сприймати об'єктивні зв'язки в природі, мала зв'язність мислення. Як вказує відомий педагог П.Ф. Каптерев, єдиний спосіб позбутися цих рис дитячого мислення або хоч зменшити їхній вплив — систематизація знань, досягнення їх цілісності. Дітям необхідно основне і загальне, і коли їм пропонується неосяжна кількість «основних» понять, які вивчаються без внутрішньої мотивації, то до кінця початкової школи майже половина дітей втрачають інтерес до навчальної діяльності.

Повернемося до образу світу. У навчальному процесі сучасної школи він не згадується, не те що контролюється чи коригується, так як і образ природи, що є основою образу світу. Аналогічними до образу природи цілісностями знань є природничо-наукова картина світу, модель природи, когнітивна карта світу та ін.

У єдиних програмах природничо-наукової освіти (природознавство, фізика, хімія, біологія, географія) для 12-річної школи, що пройшли по конкурсу, поняття «образ природи», «природничо-наукова картина світу» не фігурують, відсутні вони і у вимогах до знань та вмінь учнів.

Кожен предмет декларує свою власну картину світу — фізичну, хімічну, географічну, які також не контролюються і не коригуються. Фактично, вихідним пунктом і результатом навчального процесу у природничо-науковій освіті на кожному етапі є сукупність засвоєних учнем понять з природничих наук. Проте образ світу в учнів формується, стихійно, але який?

Алгоритм вивчення явищ, законів, прийнятий у традиційній методикі природознавчих предметів, є однотипним: вивчити закон, знати його практичне використання і знати, як його враховувати, щоб він не нашкодив людині. «Використати закон або обійти» — так формується звичка мислення, завдяки якій в учнів стихійно створюється образ природи як серії відокремлених об'єктів,

сукупності законів, що існують для задоволення потреб людини, або як перешкод, які можна обійти. Ці звички мислення, образ природи переносяться і на життя в суспільстві. З таким образом світу важко виховувати громадянина. Школа випускає людей із сплоскованим мисленням, які намагаються якнайбільше отримати від природи, суспільства і обійти закон.

Сучасні екологічні лиха — це не те, що раптово завалилося на нашу цивілізацію. Вони — наслідок сприйняття світу як серії ізольованих об'єктів, застосування технологій, які не мають обмежень, задоволення потреб людини за будь-яку ціну. «Що бажано, те може бути отримано». За таким образом світу найбільшою мірою відповідає освіта. І природно, що ті суспільства, освіта яких культивує образи, що дозволяють агресію проти природи, проти життя, зникнуть з політичної карти світу, будуть асимільовані іншими етносами, які формують у підрастаючих поколіннях глобальне мислення, відповідальність перед собою, суспільством, природою — життєствордуючий образ світу. Тільки освічені вільні, ті, які отримали цілісну фундаментальну, продуктивну — особистісно значиму освіту.

Вкажемо з нашої точки зору деякі віхи шляху до якісної і доступної освіти.

1. Створення програм і підручників за галузевим, а не предметним принципом. Кожен підручник, програма до освітньої галузі має являти елемент системи. Системотвірним фактором мають бути найбільш загальні поняття, закономірності змісту освітньої галузі. Умова створення системи програм, системи підручників має бути закладена в Положенні про конкурс, у вимогах методичних комісій.

2. Доцільно відійти від «єдиних» програм, які обумовлюють створення однотипних підручників, розрахованих на формування єдиного рівня інтелекту. Можливі принаймні три рівні складності програм, які планують викладання навчального матеріалу, що обумовлює три типи інтелекту: рецептурний, здатний діяти за інструкцією; гуманітарний, здатний мислити цілісно і обґрунтовувати рішення об'єктивними закономірностями; прогностичний, здатний прогнозувати результати діяльності на основі розрахунків. До кожної програми видається один системний

Віра ІЛЬЧЕНКО,
дійсний член АПН України,
директор НМЦ інтеграції змісту
освіти АПН України; м. Полтава.

Тільки освічені

Цей тезис древніх набуває все більшого звучання в час, коли роль країни на політичній арені визначають не природні ресурси чи зброя, а продуковані нею наукоємнісні технології, конкурентна здатність суспільства, що визначається освітою.

На цей висновок наводять ґрунтовний аналіз стану освіти країни до підсумкової колегії МОН. Охоплено біля двадцяти проблем, результати аналізу ілюстровано графіками. Ця значна робота має викликати і значний резонанс, перш за все серед освітян. Спробуємо додати до піднятих проблем своє бачення (курсивом виділено взяті з тез вислови).

підручник (за галузевим принципом). 3. Вимоги до знань і вмінь учнів включають знання про образ світу (у природничо-науковій освіті — образ природи) та вміння представляти їх графічно; оцінка ефективності навчального процесу проводиться комплексно, включає оцінку навчальності, навчальності, мотивації навчання, навчальне середовище освітнього закладу та стан здоров'я учнів.

Ми маємо надію, що прийняття означених пропозицій (чи їх обґрунтоване відхилення після аналізу) має взяти на себе Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. Цій установі належить ведуча роль в інноваційному поступі вітчизняної освіти.

Сформульовані положення — не декларація, вони обґрунтовані теоретично співробітниками НМЦ і втілені в практику багатьох шкіл країни інтеграції змісту освіти АПН України. Педагогом дошкілля та вчителем загальноосвітньої школи широко відома система програм та підручників для дошкільників, учнів 1-12 класів. Навчальні комплекти (програми, підручники, посібники для учнів та вчителів) являють систему:

- «Дивуюсь довікілью» (4,5 років, дошкільля);
- «Запитую довікілью» (1-2 класи);
- «Спостерігаю довікілью» (3 клас);
- «Досліджую довікілью» (4 клас);
- «Поясною довікілью» (5 клас);
- «Основні системи в довікілью» (6 клас);
- «Фізичні, хімічні, біологічні, географічні системи» (7-9 класи);
- «Взаємодія з довікілью» (10-12 класи).

Методичні посібники для дошкільників розраховані як на вихователів дошкільних установ, так і на батьків (А.М. Бугуш, В.Р. Ільченко. Довкілля, ч.1, ч.2. — Полтава: Довкілля-К, 2003).

Зміст освіти і програмах, підручниках, відповідних посібниках для учнів об'єднують у цілісність три взаємопов'язані фактори:

1) Загальні закономірності природи (у дошкільній та початковій ланці уявлення про їх зміст), пізнання

яких обумовлено базовими потребами людини і які є основою створення адекватного дійсності образу природи (світу) і водночас основою парадигми сучасного наукового мислення. Зміст цих закономірностей (збереження, спрямованості самочинних процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі), як довів відомий швейцарський психолог Ж. Піаже, доступний розумінню і використанню для дітей 6-7-річного віку. Принагідно відмітимо, що в традиційній освіті вони вивчаються, починаючи з 8 класу, і то не як п'ятикласники, а як правила в підручнику.

2) Другим, не менш важливим інтегруючим фактором є система діяльності учнів у навчальному процесі, етапи якої узгоджені з віковими особливостями дітей («дивуюсь довікілью» і т.д.). Ця система сприяє включенню у навчальний процес методи навчання, які дають можливість дітям розвивати пізнавальну активність у процесі створення образу свого життєвого світу. Американський педагог і психолог Дж. Дьюї довів, що пізнавальна активність дитини задовольняється її природними потягами до дослідження і висновків, конструювання, комунікації, художнього представлення створених моделей об'єктів світу. В розробленій нашим колективом системі освіти «Довкілля» зміст знань, методи і форми навчання,

вий дослід. Шести кошенятам від однієї кішки створили різні умови життя. Троє вільно переміщалися по приміщенню, вони знали, де їжа, вода і пісок. Троє інших возили у кошиках на колісцатках за трьома шершми, їх поїли, годували, вони чули і бачили все те, що і «самостійні» кошенята. Через кілька тижнів сидячих зняли з кошиків. Вони поведили себе як глухі і сліпі, не могли орієнтуватися у просторі. Переконливий експеримент для роздумів про сидячо-слухаюче положення наших учнів, особливо шестирічок. Наші пращури ніби передбачили філософію екологічного реалізму та теорію пізнаючого тіла в народній педагогіці. Кількість уроків серед природи обмежена, обмежений і вплив народної педагогіки на виховання дітей.

4. Системотвірним фактором є індивідуальна робота учнів над переформульованим, структурованим навчальним матеріалом та моделюванням з нього образу світу (початкова школа) чи образу природи (основна, старша школа). У 1-2 класах учні малюють свій образ світу, в 3-4 кл. — описують, у 5-6 кл. і далі — створюють модель образу природи.

Цього року, дякуючи МОНУ і, перш за все, міністру, тисячі шестикласників отримають підручники, згідно яких формуватимуть образ природи. У цьому їм допоможуть зошити, які відповідають нашим підручникам.

Кожен образ природи — як

відбиток пальців. Тисячі образів природи пройшли переді мною — даох однакових не було. Деякі «образи» — незабутні. Серед них — образ природи з лебедем у центрі.

Я поцікавилася у семикласниці: «Чому в центрі твого образу природи лебідь?» «Таким я бачу світ. Він тримається на збереженні, симетрії, красі, вічній любові і вірності». Цей символ світу дитини на всіх виданнях «Довкілля-К». Які більше нашому суспільству дивчат з таким образом світу.

В основу образу природи, ядра його покладені найбільш загальні, спільні для всіх природничих дисциплін, фундаментальні закономірності природи. Створення образу природи — це пояснення явищ, які вивчаються на основі цих закономірностей, нелегкий і найважливіший у шкільному житті дитини процес перетворення побутового мислення в наукове. Наука — природне явище. Як вказує В.І. Вернадський, вона в загальнообов'язковій формі пов'язує кожную людину зокрема і всю людність загалом з носієм. У вік високоемісійних технологій і глобальних катастроф не можна неосвічених допускати до використання сучасних технологій. Саме наукове мислення може скеровувати людину до самозбереження, збереження свого життєвого світу (довкілля), збереження суспільства (свого виду). Ніхто за дитину не сформує її наукового мислення, не «впорядкує її розум законами природи» (вислів Я. А. Коменського), не сформує в її свідомості відповідний сучасному стану суспільства образ природи, образ світу. Це особистісний продукт учня, його «власна» система «координат», яка визначить його поведінку і дасть можливість будувати свою життєву траєкторію, зберігаючи природу і суспільство. Закони збереження в основі образу природи і це відомі в науці закони «заборони».

Пріоритетна державна політика в освіті — особистісно орієнтована освіта. Найпершою ознакою її є наявність в учнів адекватного сучасним науковим уявленням образу світу.